

HRVATSKI HUMANIZAM

PITANJA TERMINOLOGIJE I GEOGRAFIJE

Rafo Bogišić

1.

Uočavanje i pitanje definiranje tematsko-idejne osnove i stvarnog okvira hrvatskog humanizma među najvažnijim su pitanjima ne samo u proučavanju toga velikog, dugotrajnog i plodonosnog pokreta nego i u povijesti hrvatske kulture, znanosti i književnosti općenito. Odgovor na ova pitanja pretpostavlja registriranje svih tema, motiva i ideja koje su hrvatske humaniste pokretale na djelovanje, što je ujedno najsigurniji put za poznavanje pokreta u cijelosti.

Pitanja općeg tematsko-idejnog sklopa hrvatskog humanizma neposredno su povezana uz stvarno i dublje značenje sintagme koja doводи u blizinu općeniti sadržaj zapadnoevropskog humanizma kao univerzalnog pokreta u povijesti kulture jednoga širokog kruga i hrvatskog atributa, dakle atributa koji podrazumijeva i uočava kako se jedan općehumanistički pokret i koncept ostvarivao i kao dio jednog osobitog narodnog subjekta. Sintagma koja je inače u kulturno-historijskom pogledu prirodna i prihvaćena očituje i omogućava i svoju stvarnu, dublju tematsko-idejnu raščlambu.

Ovaj zadatak sam po sebi ne bi bio težak da se i ovdje ne radi o nekim osobitostima u kojima se hrvatski humanizam rađa, razvijao

i trajao. To je u prvom redu činjenica što su mnogi hrvatski humanisti od njegova početka pa tijekom 14., 15. i 16. stoljeća, a i kasnije, djelovali izvan svoje domovine. Ta činjenica, kolikogod je hrvatskim humanistima omogućila da svoju djelatnost razviju u punom opsegu, da uzmu maha i postignu rezultate koje u svojoj domovini ne bi mogli postići, istovremeno pred nas postavlja novu relaciju u približavanju djelu i djelovanju hrvatskih humanista.

Osobitosti uočavanja i istraživanja u tom pogledu raznolike su, ali se uglavnom podrazumijevaju u pitanju koje se i kakve sve zajedničke razine i relacije mogu uspostaviti između hrvatskih humanista koji su djelovali izvan svoje domovine i onih koji svoju domovinu nisu napuštali. Možemo postaviti pitanje postoji li u hrvatskih humanista, bez obzira na to gdje su djelovali, osim same činjenice njihova zajedničkog podrijetla i neke druge zajedničke osnove, i neka druga dodatna zajednička obilježja? U kulturno-historijskom i terminološkom pogledu sintagma hrvatski humanizam ima, dakle, iza sebe stanovitu historijsko-geografsku polaznicu koja onda može izazvati i pitanje kvalitete pojavnosti hrvatskih humanista diljem Evrope.

Pitanje područja djelovanja hrvatskih humanista, odnosno geografski aspekt hrvatskog humanizma neposredno je povezan, uvjetovan i određen sudbinom Hrvatske i sudbinom hrvatskog naroda, odnosno političkim uvjetima koji su najčešće uvjetovali djelovanje hrvatskih humanista. Područje života i djelovanja hrvatskih humanista doslovno i vjerno odražava i slijedi sudbinu hrvatskog naroda, odnosno sudbinu Hrvatske u cijelosti i sudbinu pojedinih hrvatskih krajeva i pokrajina posebno. Ono to čini i onda kad hrvatski humanisti toga nisu svjesni.

S obzirom na mjesto djelovanja hrvatskih humanista, pa onda posebno glede fiksiranja hrvatskog humanizma u cijelosti, treba uočiti nekoliko fenomena geografskog karaktera. To uočavanje zaustavit će se na nekoliko činjenica:

1. Neki hrvatski humanisti živjeli su i djelovali u svojoj domovini, u Hrvatskoj.

2. Neki hrvatski humanisti živjeli su i djelovali izvan svoje domovine, tj. izvan Hrvatske, ali unutar vlastite državne političke organizacije, dakle u svojoj Ugarsko-hrvatskoj odn. Hrvatsko-ugarskoj državi, i

3. Neki hrvatski humanisti djelovali su izvan svoje domovine i izvan svoje države.

Ovoj specifikaciji treba dodati i tri bitno važne napomene:

A. Čini se da bi u stanovitim slučajevima i u stanovitim aspektima trebalo posebno uzeti u obzir i posebno imati u vidu one hrvatske humaniste koji su boravili u Italiji, posebno, opet, one koji su odlazili u Mletke i Padovu. Dalmatinski gradovi bili su pod vlašću Mletaka, pa hrvatske humaniste iz dalmatinskih komuna (koji su djelovali ili povremeno živjeli u Italiji odnosno u Mlecima ne možemo promatrati na isti način kao one koji su boravili u Francuskoj, Njemačkoj ili Švicarskoj. Za mnoge hrvatske humaniste iz dalmatinskih komuna odlazak na područje Mletačke Republike bio je sasvim prirodan. Odlazeći u Mletke ili u Padovu hrvatski humanisti iz Dalmacije nisu odlazili u inozemstvo isto onako kao što hrvatski humanisti iz mnogih hrvatskih krajeva odlazeći u Ugarsku, na kraljevski dvor, nisu odlazili izvan svoje države.

B. I oni hrvatski humanisti (koji su djelovali u svojoj domovini djelovali su, zapravo, u više država: u Hrvatskom kraljevstvu, tj. u ostacima ostataka Hrvatskog kraljevstva, zatim u Dalmaciji koja je bila pod Mlečanima i konačno u Dubrovniku koji je bio slobodna komuna — Republika.

C. Treba stalno imati na umu da su svi hrvatski humanisti bez obzira na to gdje su djelovali trajno očitovali povezanost za svoju domovinu. Kad god su mogli navraćali su u rodni kraj ili su to željeli, svoju domovinu spominju u pismima, trajno su bili zabrinuti zbog velike opasnosti u kojoj se Hrvatska našla pred turskim osvajačem, vodili su brigu o svojoj rodbini, pomagali je i posjećivali, činili su razne usluge svojoj zemlji i u programima svog djelovanja uvijek su imali na umu i svoju domovinu. Na svoju domovinu mislili su i u presudnim trenucima života. Kad bi im zaprijetila opasnost, bježali su kući (npr. Juraj Dragišić, Ivan Kesinečki /Jan Panonije/, i dr.), u svojoj zemlji željeli su biti pokopani (npr. Faust Vrančić). Svoju narodnu pripadnost i svoje podrijetlo redovito su isticali i uz svoje ime i tako pronalazili načina da se u velikom humanističkom svijetu označe. Čine to sami ili drugi koji ih dobro poznaju. Tako je npr. jedan od prvih svjetskih humanista Herman bio Dalmata, kao što će to biti Mate i Frane Andreis, Trifo Bizanti, Ivan Duknović, Juraj Matijev (Juraj Dalmatinac) i drugi. Matija Vlačić, Matija Grbac, Juraj

Klović, Ilija Grijević i mnogi drugi bili su Illyrici ili »de natione illyrica«. Mnogi su opet Slavi, Sclavi, Schiavoni ili kao Panonije »de origine slavonica«. Mnogi su Croatae ili »de Croatia«, kao npr. Andrija Jamometić, Antun Vrančić, Ivan Stojković, Bartul Đurđević, Juraj Klović i dr. Neki opet svoju osobitu narodnu pripadnost i svoje podrijetlo fiksiraju ističući kraj-grad-komunu pa su: Raguseus, Ragusinus-Dalmata, Sibenicensis-Dalmata, Pharensis, Pannonius i sl.

Hrvatske humaniste, čak i one koji su izvan svoje domovine proveli veći broj godina ili su izvan domovine ostvarili glavni dio svoje djelatnosti, ne možemo promatrati kao ljude koji bi i jednog trenutka svoju domovinu zaboravili, nje se odrekli, s njom prekinuli vezu ili koji bi neku drugu zemlju smatrali svojom domovinom. Tako nešto u hrvatskom humanizmu nije se dogodilo.

Kao što se vidi, geografsko-politički aspekt, odnosno pokušaj uvida u mjesta i područja gdje su sve djelovali hrvatski humanisti veoma je složen. Kako je već rečeno, to je zato što je djelovanje pojedinih hrvatskih humanista i hrvatskog humanizma u cijelosti neposredno povezano i uvjetovano političkim okolnostima u kojima se našla Hrvatska i hrvatski narod. Veoma rano, upravo u vrijeme kad su se počele začinjati i javljati prve klice humanizma Hrvati su ostali bez svoje države, dakle bez vlastite narodno-političke organizacije koja bi hrvatski narod bila održala u jednoj zajednici čime bi i pojava humanizma ne samo bila olakšana nego bi humanističko kretanje na domaćem području bilo drukčije ostvarivano. Ostavši bez države, a zatim pošto je Dalmacija potpala pod Mlečane, položaj hrvatskog naroda se iz temelja pogoršao, a time su se pogoršali i uvjeti za daljnji sveopći pa, dakako, i kulturni život i napredak.

Već od početka povijesti Hrvata u novoj domovini, a zatim u praksi ugarsko-hrvatskih kraljeva, Arpadovića, Hrvatska je podijeljena na dva područja, dvije teritorijalne cjeline, pa će i to djelovati na razvoj humanizma u Hrvatskoj. Bila je to osobita političko-geografska determinanta koja će umnogome djelovati i na pojavu i razvoj hrvatskog humanizma. Sjeverna Hrvatska, srednjovjekovna i historijska Slavonija sa sjedištem u zagrebačkoj biskupiji ostvarivat će svoje humanističke poticaje bez izrazitije neposredne veze sa sličnim pokušajima u primorskim komunama, iako su i jedna i druga kao dijelovi već postojeće hrvatske države i hrvatskog etničkog subjekta ostale u istome zajedničkom kulturnom krugu, i dalje pod neposrednim uplivom

katoličke crkve i unutar zapadnoevropskog mediteranskog književnog i kulturnog kruga.

Podjela na sjevernu i južnu, panonsku i dalmatinsku Hrvatsku, djelovat će i s obzirom na kretanje hrvatskih humanista. Bez svoje države i tako bez uvjeta da u svojoj domovini organiziraju i imaju snažnija učilišta, Hrvati će sve više odlaziti van, u inozemstvo, u Evropu, i tamo gdje su sveučilišta, gdje se zbivaju veliki kulturni i politički događaji. Iako su Hrvati iz svih hrvatskih krajeva odlazili u razna evropska mjesta, pa tamo učili, pisali i na razne načine djelovali, ipak se može primijetiti da su u Italiju više i češće odlazili hrvatski humanisti iz dalmatinskih gradova i komuna, dok su oni iz sjeverne Hrvatske odlazili i u Italiju i u Francusku. Hrvati iz dalmatinskih komuna, uključujući i Dubrovnik odlazili su i na ugarsko-hrvatski kraljevski dvor. Od ugarsko-hrvatskog kraljevskog dvora dijelile su ih političko-državne granice, ali su ih tamo vodila druga dva duboka razloga: univerzalni koncept humanizma s velikim mogućnostima djelovanja na dvoru i prirodna veza sa sunarodnjacima koji su na dvoru igrali ne samo zapaženu nego često i glavnu ulogu.

Pri navedenoj specifikaciji i napomenama, pri razmatranju o historijskom, geografskom i političkom aspektu i uvjetovanosti hrvatskog humanizma treba imati na umu fundamentalni, osobiti i jedinstveni karakter pokreta kojemu je univerzalnost i »nepoznavanje« granica među narodima i državama bila zapravo glavna i temeljna oznaka, bit njegove pojavnosti i njegova karaktera, smisao i okvir njegova djelovanja i postojanja. To jednako vrijedi za sve aspekte humanizma, od njegovih književnih i odgojnih do društveno-filozofskih i političkih relacija. Humanističko djelo bilo je jedinstveni proces i ono u granicama među narodima i državama nije vidjelo nikakav razlog koji bi smetao ili negirao njegovu misiju.

Nošeni i poticani ovim osnovnim principom djelovali su i hrvatski humanisti za cijelo vrijeme svog trajanja. Podaci i praksa djelovanja hrvatskih humanista bez obzira gdje se ono ostvarivalo pokazuje da su se hrvatski humanisti, kao i drugi, svugdje gdje su živjeli i radili osjećali kod kuće. Bili su uronili i ušli u svjetski humanistički pokret, aktivno sudjelovali u svim pitanjima koja je taj pokret nametao u književnom, znanstvenom i javnom životu i nisu im nikada smetale granice koje su prešli odlazeći iz svoje domovine. Svoje sposobnosti, umješnost i spremnost ulagali su u djelovanje i ostvariva-

nje zajedničke ideje koju su zastupali bez obzira gdje se nalazili. Tako je bilo od početka kad su se u Francuskoj pojavili Pavao iz Slavonije i Ivan Stojković iz Dubrovnika, a tako je bilo i kasnije, npr. u 16. stoljeću kad su u Evropi u raznim državama i u raznim središtima suvereno djelovali i isticali se mnogi hrvatski humanisti.

2.

Posebne relacije ima hrvatski atribut povezan uz imena i djelovanje onih hrvatskih humanista koji su u 15. i 16. stoljeću djelovali na kraljevskom dvoru, a koji dvor se nalazio izvan njihove domovine. Cjelokupno njihovo djelovanje i ponašanje pa prema tome i atribut koji im se pridaje uvjetovan je političko-historijskom situacijom u kojoj se našla hrvatska država i hrvatski narod na početku 12. stoljeća.

Hrvati su na samom početku 12. stoljeća, dakle u stanovitom vremenu i u stanovitim okolnostima (predstavljani, dakako, svojom suvremenom feudalnom strukturom koja je u to vrijeme značila i predstavljala narod) bili promijenili dinastiju svoga kraljevstva, te za svoga kralja izabrali kralja Ugarskog kraljevstva. To što su Hrvati učinili i što se dogodilo s Hrvatskim kraljevstvom u vremenima izrazito feudalnih okvira života i življenja nije bilo nešto nečuveno i neobično. Promjene dinastija u feudalnim vremenima bile su obična pojava. Hrvati su svoje kraljevstvo jednostavno priključili uz drugo kraljevstvo, svoju krunu priključili su jednoj drugoj kruni.

Nova država i novi kralj nazivali su se na razne načine. Nižući svoje titule kralj je nizaio pojedina kraljevstva, a spominjano je i Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo, odnosno ugarsko-hrvatski i hrvatsko-ugarski kralj. Bilo je, istina, slučajeva, čak i u hrvatskoj praksi, da se za oznaku tog zajedničkog kraljevstva spomene samo jedan atribut, onaj ugarski, ali nikada taj atribut nije značio, i ne može značiti, ono što se odnosi na samo jedan narod, tj. mađarski narod. Kad se govorilo o kraljevstvu, uvijek je, kad se izostavljao dvostruki naziv, atribut *ugarski* značio samo i dosljedno *kraljevstvo* tj. *državu* koja podrazumijeva i okuplja ne samo jedan narod i ne samo jedno kraljevstvo. U zanemarivanju ove historijske istine leže svi kasniji nesporazumi u atribuiranju narodnosti humanista koji su djelovali na dvoru toga kraljevstva.

Od trenutka kad je Hrvatsko kraljevstvo ušlo u personalnu uniju s Ugarskim kraljevstvom, od toga trenutka ugarski kralj postaje i hrvatski kralj, a prijestolnica gdje je on boravio, odnosno dvor na kojemu je živio i u kojemu se vladanje organiziralo i realiziralo, bili su domaći i zajednički i Hrvatima i Ugrima-Madžarima. Kad su u novoj državnoj zajednici Hrvati zbog bilo kojega razloga išli na dvor, nisu išli u inozemstvo, bili su u vlastitoj državi, na svome dvoru, u svojoj kući. Nekoliko stoljeća kraljevski dvor u Ugarskoj bio je i hrvatski kraljevski dvor, hrvatska se povijest pisala u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. U sklopu tih odnosa i geografski-zajedničkog života treba promatrati i kulturne fenomene povezane uz dvor.

Ugarsko-hrvatski, ili hrvatsko-ugarski kraljevi u 15. stoljeću nastojali su svoju vlast ojačati i kao vladari učvrstiti se u kompleksu evropske političke situacije toga vremena. U službi svojih kraljevskih i osobnih ciljeva ti isti kraljevi podredili su sve što su mogli, cjelokupni svoj diplomatski, strateški i vojnički potencijal. Tom cilju podredili su i bogati i svestrani humanistički pokret koji je upravo u tom stoljeću uzeo punog maha. Ostvarujući svoje zamisli, kraljevi se nikada, ni jednog trenutka, nisu osjećali kao kraljevi samo jednoga naroda jer to nisu bili i jer u to vrijeme kraljevi i kraljevski dvorovi s obzirom na široki kompleks kraljevsko-feudalne politike nisu razmišljali na nacionalnim razinama. Humanistički pokret je svoje fundamentalne univerzalne relacije i koncepcije umnogome mogao razvijati upravo u skladu s postojanjem tih višenacionalnih država. Dakako, svim tim nastojanjima uvelike je pomogao latinski jezik kao medij koji nije podnosio uske vidike, nego je omogućivao opće i široke okvire i kraljevske politike i djelatnosti humanista.

Bilo je stoga sasvim prirodno što su kraljevi u ostvarivanju svoje politike svoje službenike, savjetnike, funkcionare, uglednike svjetovnog i crkvenog karaktera birali iz cijelog kraljevstva, odnosno iz svih kraljevina svoje krune. Ugarsko-hrvatski kraljevi (kao uostalom i drugi) pri tom izboru nisu vodili računa odakle je čovjek kojega uzimaju u službu. Kriteriji su bili sasvim drugog karaktera. Zato ni Ivan Vitez od Sredne, ni Antun i Faust Vrančić iz Sibenika, ni Ivan Kesinečki (Jan Panonije), ni Ivan Utišinić, odlazeći na dvor i djelujući na dvoru nisu činili ništa neobično. Kao sposobni humanisti, ili kao talentirani mladići koji će jednoga dana postati sposobni i istaknuti dvorski humanisti, odlazili su na dvor da tamo rade, da se tamo po-

tvrde, da tamo, gdje su uvjeti bili mnogo povoljniji iskažu i očituju svoje sposobnosti i mogućnosti. Na dvoru su se ponašali kao domaći ljudi, snalazili su se bez problema i teškoća, nisu se tamo osjećali strancima. Kad bi se afirmirali, odlučivali su, koliko su mogli i znali, pa su i na dvor dovodili koga su htjeli.

Hrvatski humanisti pozivali su na dvoru velike, pa i veoma velike, ili čak i najveće časti i nijednog trenutka ni oni a niti itko drugi nije pomislio da taj »Croata« tu na dvoru djeluje kao stranac ili gost. Hrvatski su humanisti na dvoru djelovali u svojoj kući. Bio je to njihov dvor pa su se tako i ponašali i nisu se ustručavali odlučivati o sudbini dvora, kad bi došli u takvu situaciju i kad su ocijenili da to treba. Sve je to trajalo do 1526. godine kad je ugarsko-hrvatska kraljevska zajednica doživjela temeljite promjene.

Dakako, ovo što je rečeno vrijedilo je i za Dubrovnik, pogotovo poslije 1358. godine kad je i Dubrovnik u pogledu državnopravnog suvereniteta, dijeleći sudbinu s ostalom Dalmacijom, a time i s Kraljevstvom Hrvatske i Dalmacije, za svog suverena priznao ugarsko-hrvatskog kralja. U tom smislu Dubrovčani su 1358. godine s kraljem Ludovikom sklopili i poseban ugovor, pa će se dalje prema ugarsko-hrvatskom kralju i ponašati kao prema svom suverenu. Taj značajni političko-pravni događaj ima, dakako, važnost i kad je riječ o odlascima Dubrovčana na kraljevski dvor i onda kad ti odlasci nisu o domeni strogo diplomatskog karaktera. Odlazeći na ugarsko-hrvatski dvor Dubrovčani odlaze na dvor svog suverena. Ti odnosi i odlasci samo su pojedinost jedinstvene pojave odnosa i djelovanja hrvatskog humanizma na ugarsko-hrvatskom, dakle vlastitom dvoru. Poput humanista iz drugih hrvatskih središta na dvor su odlazili i humanisti iz Dubrovnika. Tamo je želio otići i tamo se potvrditi i pokazati i najveći dubrovački humanist Ilija Crijević (Aelius Lampidius Cervinus) i, zacijelo, je bio tužan kad mu to nije uspjelo, pa se morao zadovoljiti mjestom magistra na domaćoj gradskoj školi.

Ipak, u stanovitom pogledu, Dubrovačka prisutnost u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu imala je i svoje osobito obilježje. Dubrovnik je kao samostalna komuna, republika i dalje imao — kralj mu je to 1358. godine i priznao — široku samostalnost koju će on kao komuna i republika ostvarivati i jačati. Riječ je ovdje o unutarnjoj, duhovnoj, humanističkoj razini koju treba kao primarnu uočavati, kad je ri-

ječ o povijesti hrvatskog humanizma, odnosno hrvatske kulture i književnosti 14, 15 i 16. stoljeća.

Historijski okvir unutar kojega se kreću i djeluju hrvatski humanisti na kraljevskom dvoru sasvim je jasan i određen. U tom pogledu nema nikakvih nejasnoća s obzirom na prirodnu i znanstvenu utemeljenost atribuiranja njihove narodne pripadnosti, narodnog znaka, njihova stvarnog i duhovnog narodnog bića i subjekta. Nesporazum može nastati samo onda, kad naše današnje geografske i političke odnose, funkcije i kategorije mehanički prenosimo u prošlost pa nekadanjim privremenim i plošnim organizaciono-političkim okvirima pridajemo trajni, »vječni« karakter, dakle važnost i karakter koji oni nemaju. Označavanje hrvatskih humanista koji su djelovali na ugarsko-hrvatskom kraljevskom dvoru mađarskim atributom zato što su ti humanisti djelovali u središtu svoje državne organizacije, a koje se središte danas nalazi u Mađarskoj, plošno je, neznanstveno i neutemeljeno isto kao što bi to bilo kad bismo npr. jednog od najvećih među njima, Ivana Viteza od Sredne, proglasili rumunjskim humanistom zato što je nekoliko vremena svoju sjajnu humanističku djelatnost ostvarivao u Varadinu, a taj se grad danas (Oradea) nalazi u Rumunjskoj. Ne možemo hrvatskim humanistima uskraćivati njihov prirodni narodni atribut zbog toga što su često djelovali izvan svoga rodnog kraja i izvan svoje domovine. Humanizam je svojim karakterom bio naglašeno univerzalno označen, a osim toga, kao što rekosmo, odlazak na dvor nije bilo ni onakvo udaljavanje kakvo je bilo kad su hrvatski humanisti odlazili u razne evropske zemlje (Njemačku, Italiju, Poljsku, Francusku i dr.). Hrvatski humanist nije bio ni najmanje kriv što mu se kraljevski dvor nalazio izvan vlastitog narodnog područja i što je taj isti dvor bio mjesto gdje se taj isti humanist mogao u punoj mjeri potvrditi. Zbog toga kad prirodno znanstvenim determiniranja spominjemo atribut kojim želimo označiti hrvatske humaniste na kraljevskom dvoru Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u 14., 15. i 16. st., onda se pri tome može upotrebiti samo jedan atribut, onaj koji označava njihovu narodnu individualnost i pripadnost, njihovo podrijetlo i domovinu, što oni unatoč svom dosljednom univerzalizmu nikada nisu tajili. Svako drugo atribuiranje i geografsko određenje hrvatskih humanista prema današnjem, suvremenoj geografsko-političkoj situaciji neznanstveno je i neodrživo.